

## ETNOLOŠKE BELEŠKE IZ JUŽNE SRBIJE

Različite kulture koje su se ukrštavale na našim tlima i ovoj su pokrajini ostavile uticaja na naš narod, ali je to ipak više značajno za opšte poznavanje Južnosrbijanaca i njihovih etničkih osobina. Naš narod u Južnoj Srbiji ima i svojih specijalnih osobina koje ga čine karakterističnim i odvajaju ga od suseda na istoku, jugu i zapadu. Sve osobine odlikuju ga kao zasebnu etničku grupu, koja se približuje našem narodu u severnim krajevima.

U Južnoj Srbiji žive u većini Srbi, a ima i drugih etničkih elemenata (Arbanasa, Turaka, Cincara, Jevreja, Grka, Jermena i dr.) Ti su elementi razbacani po različitim delovima pokrajine, ali nigde ne čine znatniju celinu na okupu. Najkompaktniji su

mного više odmereniji i staloženiji, labaviji u kretanju od onih koji žive u brdima i u planinskim krajevima.

Kao god što Južna Srbija čini jednu veću etničku celinu, tako se ona može podeliti na manje etničke oblasti, koje su donekle uslovljene i geografskim odlikama zemljišta. Veliki broj kotlina izdvojen je planinskim vencima, koji ih uokviruju i odvajaju od drugih susednih krajeva, i tako čine ujedno i geografsku i etničku celinu. Te geografsko-etničke oblasti u Južnoj Srbiji približuju se u etničkom pogledu jedna drugoj, ali imaju svoje specijalne osobine, koje ih karakterišu i čine celinom. To se može videti i u materijalnoj i u duhovnoj kulturi Južnosrbijanaca. Tako svaki kraj u Južnoj Srbiji ima



Kozarska «mala» (t. j. mahala) u selu Rankovcu, Selište),  
(Foto S. Raičević, kao i naredni snimci.)

ipak Turci (Juruci), koji žive u nekoliko sela, koja se protežu od južne ivice Ovčeg Polja; zauzimaju brdoviti predeo iznad Štipa i Radovišta idući u pravcu Strumice. Oni su doseljeni kao nomadi-stočari u te krajeve, nastanili se, pa su se prilagodili zemljoradničkom životu, te se danas pored stočarstva bave i zemljoradnjom. Arbanasa ima najviše u šarskim krajevima, a manje oaze spuštaju se i dalje k istoku i jugu. Drugi su elementi razbacani po raznim mestima (varošima i selima) i ima ih malo.

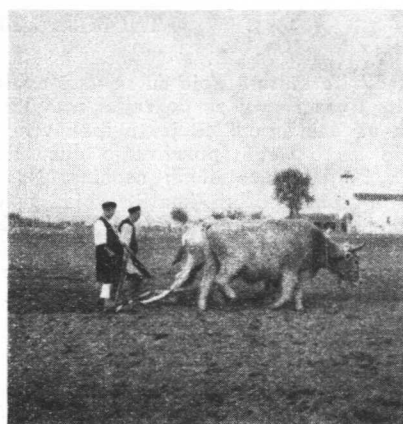
Naš živalj pretstavlja celinu u Južnoj Srbiji. Mogao sam konstatovati pomoću većeg broja antropometrijskih merenja, da kod seljaka u Južnoj Srbiji preovlađuje srednji i visoki rast. Najviše je zastupljen tip čoveka sa brahicefalnom (okruglom) glavom, pravim nosom i kestenjastim ili plavim očima, smeđom kosom i otvorenom bojom kože.

U psihičkom pogledu mogu se izdvojiti dva glavna tipa ljudi: tip seljaka u ravnicima i u poljima, i tip brđanina (seljaka koji živi u brdskim krajevima). Seljaci iz ravnice su

svoju specijalnu nošnju, koja ga odlikuje i čini jednom manjom celinom. Ni kuće nisu istoga tipa, a i u duhovnom životu ima manjih razlika. U tim kotlinama ili župama živeo je narod zasebnim životom, bez dodira većih kulturnih uticaja, i na taj način stvarao se donekle zaseban život na staroj osnovi. U novije doba taj je život u nekoliko poremećen manjim etničkim poremećajima i migracijama stanovništva iz jednog kraja u drugi. Na taj način stvoreno je i mešanje stanovništva, dok ranije nije bilo tih uzajamnih veza i međusobnih ženidbenih veza. Ženidbenih veza nije bilo između tih oblasti, jer žene neće da promene svoje staro »ruvo« (»ruvet«). Zele da nose nošnju onoga kraja gde su rođene. U mnogome se i do danas to očuvalo, i devojka iz Prilepskog Polja neće da pođe za momka iz Poreča ili obratno, ili devojka iz Skopske Crne Gore neće da pođe za momka iz Blatije i obratno, i sl., da ne bi menjale nošnju kraja u kome su rođene. Kad se doseli neka porodica iz jedne oblasti u drugu ona prima nošnju



*Stado ovaca kod sela Krivogošta u Prilepskom polju.*



*Vlačenje branom u Prilepskom polju.*



*Kuća od kamena pokrivena »so keramidi« u Duračkoj Reci kod Krive Palanke.*

kraja gde se nastanila da živi i stvara ženičbene veze sa ljudima u novoj sredini. Osnovna boja i ženskog i muškog odela je bela i kao takva preovladuje u svima krajevima Južne Srbije. Materijal za odelo obično se upotrebljava kakav je u prirodi, a odela se ukrašavaju i vezu različnim ukrasima i nakitom. Otuda je nošnja svih krajeva Južne Srbije karakteristična i vrlo dekorativna. U pogledu veza i ornamenata je vrlo bogata. Najbogatija odela nose devojke koje su stasale za udaju, mladići koji su stasali za ženidbu, mlade i mladoženje na venčanju i posle svadbe.

Osnovna kuća u Južnoj Srbiji je jednodeljna i jednospratna. Nisam naišao na kuću, kao u dinarskim krajevima, koja bi imala osnovicu okruglu, nego su u većini četvorcugaonog oblika. Iz te jednodeljne zgrade razvijala se kuća i u horizontalnom i u vertikalnom pravcu, dok je dobila i potreban broj odeljenja za čeljad i za stoku. Današnje kuće u Južnoj Srbiji su od kamena ili od »plita« (»plitara«, sušene zemlje), ređe od plota, a pokrivena su ćeramidom, pločom ili slamom.

Stanovništvo u Južnoj Srbiji bavi se najviše zemljoradnjom, stočarstvom i pečal-

bom. Zemljoradnja je naročito razvijena u poljima i u ravnicama. Za nju su vezani razni običaji od kako se počne sa oranjem njive i sejanjem dok se žito ne požanje. Kad se počne orati njiva, prvoga dana nosi se srebrni novac ili prsten, »češaljka« (četka sa gustim čekinjama), bosiljak, jaje i voda. Novac ili prsten i bosiljak stavljaju se u



*Kuće u Ničiforovu (Mavrovo Polje) pokrivene slamom.*



*Kuća sa fasadom »gratskoga tipa« ali sazidana od »plita«, osamljena, u Struškom Polju.*

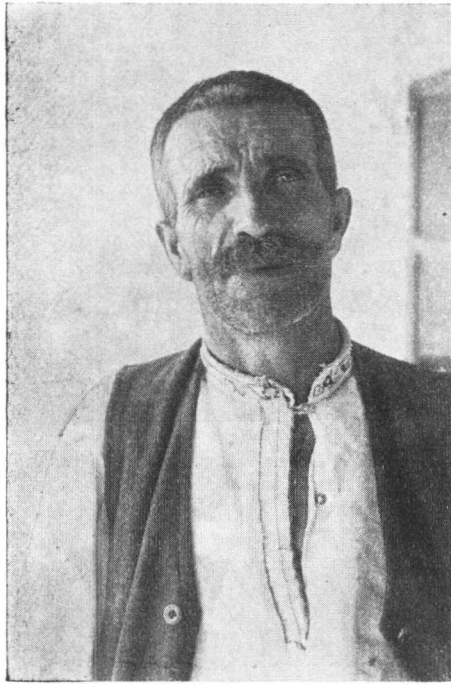
žito koje treba da se seje, da bi novo žito bilo čisto kao srebro. »Češaljka« se zakopa u prvu brazdu i ostane dok se žito ne poseje, pa se iskopa i nosi kući. To se čini da bi žito bilo gusto kao četka. Sa jajeom se trljaju volovi, a onaj koji ih trlja govori ove reči: »Da bidet debeli kako jajcevo«. Negde se jaje lomi o čelo jednoга vola. Voda



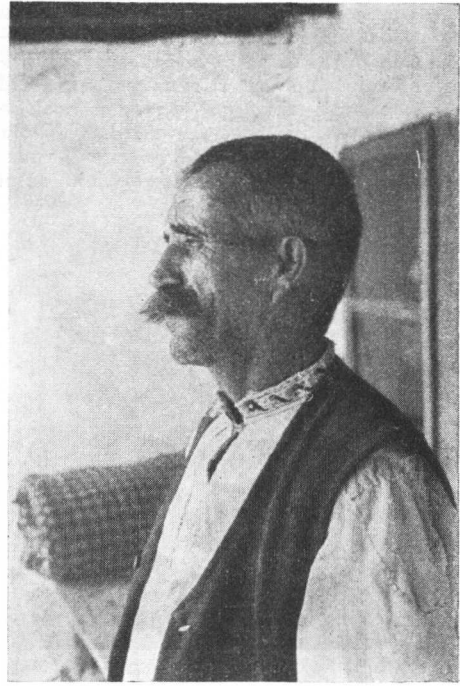
*Ostrilci, Demir Hisar, srez kruševski. Kuća pokrivena slamom.*



*Žena iz Galičnika.*



*Jovan Pešić iz sela Žegljana, Sredorek.*



*Pređašnji u profilu.*



*Tipovi muške nošnje iz Probištīpa i Pleštīnaca, srez kratovski.*

se sipa na volove kroz rešeto, da im sve ide lako kao što voda teče. Oranje se počinje ponedeljnikom i četvrtkom i to vrlo rano, pre no što je sunce izgrejalo. — Stočarstvo je naročito razvijeno na većim planinama, koje su bogate pašnjacima, i to: na Šari, Bistri, Goličici, Karadžici i na Osogovi. Stočari sa velikim stadima izlaze preko leta na ove planine, a u jesen silaze u ravnice, u najjužnije naše krajeve, a neki prelaze granicu i idu te zime sa stokom Solunskoj kotlini, a na proleće se opet vraćaju na planine. Među tim stočarima ima i Cincara ili Kuco-Vlaha, koji žive zimi najvišim delom na Ovčem Polju. U vezi sa stočarskim životom postoje i raznovrsni običaji koji se odnose na napredak stoke, na mleko koje se dobiva i na ceo pastirski život. — Pečalbara ima najviše iz zapadnih krajeva Južne Srbije, koji idu u severne krajeve na zaradu, a neki idu preko granice u druge zemlje, pa čak u Ameriku i Aziju. Svu zaradu šalju svojim kući, i ona se troši na zajednicu kojoj pripada taj član koji je pošao na pečalbu.

Zadružni je život lepo razvijen u Južnoj Srbiji, tako da su se umnogome i do danas zadržale već zadruge. Njihov se broj članova obično kreće od 20—30, a ima ih i do 60 članova. Najviše ih ima u zapadnoj polovini Južne Srbije, a ima ih i po varošima. Život u zadrugi je interesantan. Ceo sistem zadržnog života je uređen po jednom uobičajenom redu. Na čelu zadruge je, kao i u drugim našim krajevima, starešina. On zastupa i predstavlja zadrugu na svima mestima. Ranije je zadružni život bio još više razvijen.

Vrlo su interesantni običaji u Južnoj Srbiji. Oni su vezani za čovečiji život od rođenja do smrti. Dete se rodi sa mnogobrojnim verovanjima (praznovericama) i običajima, sa njima živi i sa njima umire. Kad se dete rodi onda se oko njega i porodilje stavlja u krugu konopac, a zatim više porodiljine glave čup sa katranom za mazanje kola, a do njega »grebenac« i na njemu »beli lukac«. To se čini da ne dolaze zli duhovi (»gjavoli«) i da ne učine štetu detetu i porodilji. Konopac se uklanja posle sedam dana, a čup, »grebenac« i »beli lukac« ostaju četrdeset dana. Ovaj je običaj naročito raširen u Sredoreku. — Tako isto ima karakterističnih običaja i za vreme svadbi. Negde svadbe traju tri, a negde i sedam dana. U Galičniku svadbe se održavaju jedamput godišnje, i to o Petrovdne, a traju sedam dana. U Južnoj Srbiji je specijalni običaj da se brije mladoženja na sam dan svadbe. Mladoženju obično »zobričuju« trojica: kum, dever ili starojko i mladoženjin momak, koji mora da bude oženjen. Prilikom brijanja s jedne strane stoje mu-

ško, a s druge žensko dete. Muško i žensko dete uzimaju se da bi njegov porod bio mešovit. Tada se za mladoženju pevaju i različne pesme. U Žegličovu (okolini Kumanova) kad se mladoženja »briči« peva se ova pesma:

»Zbirajte se sestre mladoženjske!  
Da bričimo mladi mladoženju.  
Pokanili trojica berberi:  
Eden briči, drugi prebričuje,  
A toj treći kose potkiduje.  
Mile sestre maramu mu drže,  
Da ne padne tojo ruse kose.  
Tuja mu je najvrla dušmanka,  
Ke mu kradev tojo ruse kose,  
Ke mu čini te vrlev mađije«.

Za dan svadbe vezani su i mnogobrojni običaji, a naročito kad mlada ulazi u svoj novi dom. — O smrti i pogrebu običaji su očuvani iz daleke prošlosti. To naročito važi za kultne obrede. Po narodnom verovanju čoveku je čas smrti određen još kada je on rođen. Kad neko umre onda valja otvoriti sve prozore i vrata na sobi gde je pokojnik izdahnuo, da bi izašla duša umrloga. Pošto se mrtvac sahrani, za nekoliko večeri, na istom mestu gde je on izdahnuo zapali se sveća a pored nje se stavi čaša vode. To se čini, jer se veruje, da se duša pokojnikova vraća na ono mesto gde je on izdahnuo, i da pije vodu.

I običaji koji se vrše o pojedinim praznicima preko godine su vrlo interesantni i imaju u sebi sačuvanih elemenata iz daleke prošlosti. Naročito su interesantni običaji o slavi (službi, svetome). Slava se slavi u svima krajevima Južne Srbije, i to najčešće tri dana. Na slavi se pali sveća, seče kolač i sprema žito. Sem rodovske ili kućevne slave, na Jugu kod nas slavi se još i seoska i crkvena slava.

Od običaja preko godine najinteresantniji su o »Pročki« (Belim Pokladima) i o Gjur-gjevudne. Na dan Pročke, uveče, svaki mladi ide kod svojih starijih rođaka i traži oproštaj. Kad uđe u kuću nazove Boga i kaže: »Proštevaj« ili »Prosti mi«, a ovaj odgovara: »Da ti je prosto od mene i od Boga i ti prosti mi!« Zatim se poljube a mladi starijega poljubi u ruku. — I za Gjur-gjevdan dan su vezani mnogobrojni običaji. Taj dan je praznik života i zdravlja, praznik napretka i praznik roda. On se praznuje u vezi sa zdravljem članova porodice, napretka stoke i berićeta. Žene i devojke uoči Gjur-gjevdne idu u polje ili u planine i beru različne trave kojima kite kuće, »trla« (torove), daju stoci u so, i sl. Na Gjur-gjevdan domaćin ili čobanin ustaje vrlo rano i pusti stoku, a oko podne je »krmi« solju u koju su metnute trave. Takođe toga dana rano ujutro ide neki od muškaraca iz kuće i na svakoj svojoj posejanoj njivi »zatkuje (za-

bode) po jednim surovim grančetom«, a to je radi »berićeta«.

Narod u Južnoj Srbiji dakako da još i mnogo veruje u različna pretskazivanja i određuje vreme po raznim znacima. Tako

kad se kupa ptica veruje se da će biti kiše. Kad vatra puckara biće vetra, kad vo trese zadnjom nogom biće rdavo vreme i sl.

Svetozar Raičević.

## NEKROLOZI

Direktor Narodnog muzeja u Ljubljani, dr. Josip Mantuani, umro je 18. marta 1933. Kao sin maloga zanatlije rodio se je u istoj varoši g. 1860. i sam je prvo naučio zanat. Kasnije je apsolvirao gimnaziju i prešao u Beč, gde je u godinama 1884.—1889. svršio pravo, a u godinama 1889—1892 i filozofiju. Poslednje dve godine studija bio je član Zavoda za ispitivanje austrijske historije. Ma da je pok. Mantuani doktorirao iz historije umetnosti i staroklasične arheologije, nije mu to bila ni glavna ni isključiva struka. Najviše se bavio ispitivanjem historije muzike i muzičkog folklo- ra, a pored toga još i etnografijom, predhi- storijom, epigrafikom i dr. U Beču bio je najprije postavljen u Dvorskoj biblioteci kao kustos zbirke bakroreza, a kasnije kao vođa muzikalne zbirke. Iz Beča je premješten g. 1909 u Ljubljani, kao direktor Zemaljskog muzeja i ostao je na tom mestu sve do umir- rovljenja, g. 1924.

Već u Beču, pored činovničkog zvanja, pok. Mantuani bavio se predavanjem iz hi- storije umetnosti i muzike i dobio g. 1909 počasnu titulu profesora. Posle rata, kada je ustanovljen ljubljanski universitet, Man- tuani je kao honorarni nastavnik predavao historiju starije umetnosti, arheologiju i epi- grafiku. Kada su podelili stručni nastavnici ova predavanja, Mantuani je prešao na dr- žavnu konservatoriju i tamo predavao histo- riju muzike, koju je bio studirao u Beču, a pre toga još u Ljubljani, u Glazbenoj ma- tici.

Najveći posao obavio je Mantuani u svoj- stvu direktora ljubljanskog muzeja. Pored nekih iskopavanja na teritoriji stare Emone, latio se je preuređivanja muzejskih zbirki. Tako je preuređena predhistorijska zbirka i dao je inicijativu za preuređenje umetničke zbirke i za stvaranje galerije. Sastavio je i objavio je i prvi njen katalog; sem toga, u muzeju je uredio zbirku biskupskog muzeja, punu lepo sačuvanih spomenika slovenačke crkvene umetnosti. Kao direktor muzeja po- stavljen je Mantuani za člana spomeničkog saveta kod bečke Centralne komisije a bio je član i različnih drugih stručnih komisija.

Po ovome se vidi, da pok. Mantuani nije bio uski specialista, nego široko zaintereso-

van radnik, što je možda i škodilo solidnosti njegovog rada. Pored uredskih funkcija on je bio i vrlo aktivan u naučnoj publicistici. I tu se ogleda njegova široka naobrazba, ko- ja odgovara polihistoriskom idealu; od staro- egipatskih tekstilija i egzotičnih rezbarija do Klingerovog Beethovena obradivao je pita- nja historije likovne umetnosti, a u muzici se je naročito istaknuo obradbom slovenač- kih komponista Jakoba Gallusa-Petelina i Jurija Mihevca. U zajednici sa Wesselym i Premersteinom, Mantuani je obradio minija- ture Dioscuridovog kodeksa i mnogo stranih i domaćih slikara. Bio je vrlo raden propa- gator i popularizator umetnosti, naročito pri- likom katoličkih kongresa i sličnih prire- daba.

Pok. J. Mantuani bio je i pravi član Znan- stvenog društva za humanistične vede u Ljubljani. Podrobniju bibliografiju isp. u Sta- nojevićevoj Narodnoj Enciklopediji sub Man- tuani.

Sem u stručnim slovenačkim publikacija- ma, pok. Mantuani je bio saradnik u »Lexi- con der Musikwissenschaft« i u različnim nemačkim stručnim časopisima, a pisao je također u »Novoj Evropi«, pa u »Narod- noj Starini« (I. 1922. str. 313, Djelo- vanje ljubljanskoga muzeja).

F. M.

Pri napomeni smrti Frane Radića valja evocirati i ono što je u našem časo- pisu m. o. rečeno o posebnoj grupi narod- nih starinara u članku »Hrvatska Troja« (N. S. II. 1923. str. 151). Karijeristi su, istina, svuda po svijetu uvijek ostajali pobjednici prema naravi stvari »službenih stručnjaka«, dok su skromni i neorganizovani radnici, bacani s površine, prešućivani i onemogu- ćivani, i ako češće kud i kamo vrijedniji, i jedini njihov saveznik bivalo je i bit će je- dino daleko Vrijeme, koje rehabilituje stra- daoće pred »unučadi poznom...« Ali, dok su živi, većina tih povlaštenih »zvaničnih stručnjaka« samo se smješka; oni su napo- kon pobjednici momenta. Sinekure, novine, ekskluzivne institucije, fondovi, poveza- nost ljenivaca i »slava« za života, to je nji- hovo; kao da bi htjeli dokazati ispravnost